

УДК 94:930(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-8>

Андрій ШЕГЛОВ,

orcid.org/0000-0002-6484-0864

кандидат історичних наук,

докторант

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна) *deepinfaith2202@gmail.com*

РАДЯНСЬКА РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТИ ПОЛЬЩІ НА УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ КОРДОНУ (СЕРЕДИНА 30-Х РОКІВ ХХ СТ.)

Метою статті спроба проаналізувати розвідувальну діяльність спеціальних служб Радянського Союзу проти Другої Речі Посполитої на українській ділянці державного кордону в середині 30-х років ХХ ст. У розвідці охарактеризовані основні напрямки антипольської розвідувальної діяльності радянських спецслужб на українській ділянці державного кордону у період зміни режиму його функціонування – від часу Голодомору (1932–1933 рр.) до підготовки Другої світової війни на суміжних територіях Польської держави (Західна Волинь та Східна Галичина); описана контррозвідувальна діяльність Корпусу охорони прикордоння Республіки Польща з попередження, виявлення та покарання різних категорій агентів радянських спецслужб серед місцевого населення й нелегальних мігрантів; вказано на ефективність використання арсеналу методів розвідувально-шпигунської активності резидентами й агентами радянських спецслужб у прикордонній смузі Волинського й Тернопільського воєводств Польської держави серед 1930-х років.

Методологічною основою статті є історичний, системний та функціональний принципи наукового пізнання через комплексне поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження для розкриття зазначеної наукової проблематики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії комплексно проаналізовано причини, характер, напрями й ефективності змін радянської розвідувальної діяльності проти Польської держави на українській ділянці міждержавного кордону – територіях із домінуючим українським населенням та його громадсько-політичними та іншими інституціями в середині 30-х років ХХ ст.

У статті доведено певне зменшення радянської розвідувально-шпигунської діяльності в прикордонних повітах Волинського й Тернопільського воєводств Другої Речі Посполитої через власні кадрові втрати періоду масових репресій 1936–1938 рр., так і зміну арсеналу засобів на користь технічно досконаліших, призначених для розвідувальної діяльності в центральних районах Польщі, що свідчило про існування у вищого політичного й військового керівництва СРСР агресивних планів проти Польської держави середньострокової перспективи.

Ключові слова: розвідка, агенти, шпигуни, Радянський Союз, Польща, Східна Галичина, Західна Волинь.

Andrii SHCHEHLOV,

orcid.org/0000-0002-6484-0864

Candidate of Historical Sciences,

Doctoral student

Hetman Petro Sahaidachny National Army Academ

(Lviv, Ukraine) *deep_in_faith@ukr.net*

SOVIET INTELLIGENCE ACTIVITIES AGAINST POLAND ALONG THE UKRAINIAN SECTION OF THE BORDER (MID-1930S)

The aim of the article is to analyze the intelligence activities of the special services of the Soviet Union against the Second Polish Republic along the Ukrainian section of the state border in the mid-1930s. The study outlines the main directions of Soviet anti-Polish intelligence operations on this border segment during a transitional period in its regime of functioning – from the time of the Holodomor (1932–1933) to preparations for the Second World War in the adjacent territories of the Polish state (Western Volhynia and Eastern Galicia). It also describes the counterintelligence activities of the Border Protection Corps of the Republic of Poland aimed at preventing, detecting, and punishing various categories of Soviet agents among the local population and illegal migrants. The article highlights the effectiveness with which Soviet intelligence operatives and agents employed a wide arsenal of espionage methods in the border zones of Volhynia and Ternopil Voivodeships in the mid-1930s.

The methodological foundation of the article is based on historical, systemic, and functional principles of scientific inquiry, applying a comprehensive combination of general scientific, interdisciplinary, and specialized historical research methods to explore the issue in depth.

The scientific novelty of the study lies in the fact that, for the first time in Ukrainian historiography, it offers a comprehensive analysis of the causes, nature, directions, and effectiveness of the changes in Soviet intelligence activity against the Polish state along the Ukrainian segment of the inter-state border – in territories with a predominantly Ukrainian population and its socio-political and other institutions in the mid-1930s.

The article demonstrates a certain decline in Soviet intelligence and espionage activity in the border counties of Volhynia and Ternopil Voivodeships of the Second Polish Republic, which resulted both from internal personnel losses during the mass repressions of 1936–1938 and from a shift in operational tools in favor of more technically advanced methods aimed at intelligence activities in the central regions of Poland. This shift indicates the existence of aggressive medium-term plans against the Polish state on the part of the highest political and military leadership of the USSR.

Key words: intelligence, agents, spies, Soviet Union, Poland, Eastern Galicia, West.

Постановка проблеми. Проблема трансформації розвідувальної діяльності спеціальними служб СРСР для дестабілізації внутрішнього становища прикордонних теренів Східної Галичини й Західної Волині в період наростання кризи міжнародної системи безпеки середини 30-х років минулого століття є не лише теоретичною проблемою узагальнення для вітчизняного публічного дискурсу сучасної польської історіографії із долученням нових архівних матеріалів. Вона також відіграє прикладне значення для аналізу гібридних методів прихованого деструктивного проти Польщі загалом та для провокації відносин з Україною насамперед через підірвні акції періоду сучасної російсько-української війни.

Мета дослідження – проаналізувати розвідувальну діяльність спеціальних служб Радянського Союзу проти Другої Речі Посполитої на українській ділянці державного кордону в середині 30-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваній період за охорону державного кордону Другої Речі Посполитої загальною довжиною 5529 км відповідали три формування: Корпус охорони кордону, створений у 1924 р., який охороняв кордон держави з Королівством Румунія (частково), СРСР, Латвією та Литвою; Прикордонна варта, створена в 1928 р., яка охороняла кордони з: Королівством Румунія (частково), Чехословаччиною, Німеччиною, Вільним містом Данциг, Німеччиною в районі Пруссії та морський кордон; Державна поліція (в тому числі Поліція Сілезького воєводства), створена в 1919 р., яка відповідала за контроль прикордонного руху на прикордонних переходах, що функціонували на території всієї держави (Kozłowski, 2017: 117).

В якості одного із вихідних положень дослідження можемо взяти твердження вітчизняного історика Р. Гуменного, що період від 1934 року до 17 вересня 1939 року слід розглядати як завершальний етап функціонування східного державного кордону Другої Речі Посполитої. Цей часовий проміжок охоплює суттєві зміни в територіальному визначенні самого східного кордону,

що пов'язано з трансформацією зони відповідальності польської прикордонної служби – Корпусу охорони прикордоння (КОП). Зокрема, КОП частково припинив контроль над ділянкою польсько-литовського кордону, натомість його підрозділи були задіяні на новій, більш складній з географічної точки зору, державній межі з країною, яка перебувала у стані політичного занепаду – Чехословацькою Республікою. (Гуменний, 2021: 157), що варте окремого розгляду.

Одночасно з посиленням «більшовицького» контролю та збільшенням військової присутності на кордоні у 1934 році розпочалася підготовка Корпусу охорони прикордоння (КОП) до можливого відбиття радянської агресії. В межах конституційних реформ 1935 року було створено комплексний план модернізації та реорганізації Війська Польського. Зважаючи на зовнішньополітичні й внутрішні виклики, у 1936 році військове керівництво розробило стратегічний план під кодовою назвою «Захід» (Zachód), який передбачав готовність до проведення бойових дій у разі нападу Третього Рейху. Відповідно до цього плану, підрозділи КОП мали організувати оборону східних рубежів Другої Речі Посполитої у разі агресії зі сходу, а в разі наступу з заходу вони повинні були інтегруватися у загальну структуру Війська Польського для спільного протистояння ворогу (Гуменний, 2021: 162).

Оскільки існуюча система охорони державного кордону дедалі більше втрачала відповідність до зовнішньополітичної ситуації Другої Речі Посполитої, значно посилили роль розвідувальних заходів. Планувалося покращити поінформованість командирів підрозділів КОП про специфіку та особливості територій, де вони здійснювали службу, а також активніше залучати місцеве населення до збору інформації для прикордонної охорони. Крім того, функції Корпусу охорони прикордоння поширювалися не лише на прикордонну смугу, а й на віддалені регіони східних воєводств, розширюючи сферу своєї діяльності значно вглиб країни (Гуменний, 2021: 162).

Внутрішня структура прикордонних сил також зазнала суттєвих змін: станом на 1937 рік було

скорочено кількість бригад, ліквідовано командування бригад «Вільно (Wilno)», «Новогрудок (Nowogródek)», «Волинь (Wołyń)» та полку «Чортків (Czortków)». Натомість створено нові полки КОП – «Вільно (Wilno)», «Снов (Snow)» і «Здолбунів (Zdobunów)», а також батальйони «Березвеч (Berezwezcz)» і «Вілейка (Wilejka)». З огляду на зростаючу необхідність у військовому захисті кордону було започатковано формування прикордонної артилерії: дивізіон легкої артилерії КОП «Чортків» та артилерійські батареї «Клецьк» (полк «Снов») і «Осовець (Osowiec)» (Гуменний, 2021: 162).

Подальші зміни в структурі Корпусу охорони прикордоння були зумовлені взяттям ним під контроль державних кордонів із Румунією та Чехо-Словаччиною. Зокрема, починаючи з 22 листопада 1938 року, контроль над кордоном здійснювала автономна, а з початку березня 1939 року фактично незалежна Карпатська Україна. Надалі контроль був розширений і на кордон з Угорщиною. Ці трансформації заслуговують на окреме, докладне дослідження.

Ще з початку 1930-х років Корпус охорони прикордоння (КОП) розширив зону своєї активної діяльності далеко за межі традиційної 6-кілометрової прикордонної смуги, запровадивши спеціальні розвідувальні представництва, які мали власну розгалужену мережу інформаторів. Проте офіційне затвердження такої системи відбулося лише у 1937 році, після введення нової прикордонної інструкції, що визначала оновлені методи охорони східного кордону. Відтоді відповідальність за організацію та використання мережі інформаторів у боротьбі зі злочинністю була покладена на командувачів КОП різних рівнів (Бортник, 2015: 128).

Відповідно до прийнятих концепцій, розвідка КОП стала центральним органом оперативної розвідки на східному напрямку і забезпечувала контррозвідку прикордонної смуги. Основний тягар цієї служби лежав на розвідувальних постах. Тут варто зазначити, що всі, хто несуть службу на кордоні, були зобов'язані вести, наприклад, безпосереднє спостереження за передполем (порушення кордону, прольоти літаків, переміщення військ і населення на лінії кордону, спроби налагодження контактів, будівництво та ремонт доріг і мостів, одяг і озброєння солдатів тощо). Таку інформацію заносили на спеціальні аркуші та передавали у щоденних рапортах. Результати діяльності розвідки КОП з року в рік ставали дедалі кращими. У 30-х роках контррозвідка КОП ліквідовувала в середньому близько 100 шпигунських скандалів на рік, переважно на користь СРСР (Jabłonowski, 2020: 109).

У 30-х роках військова контррозвідка міжвоєнної Польщі зафіксувала зміни в системі підготовки радянських агентів до оперативної роботи. Росіяни продовжували вести масову розвідку, але водночас приділяли більшу увагу підготовці агентури (Krzak, 2017: 19–20). Зокрема, радянська розвідка зосереджувала зусилля насамперед на вербуванні осіб, які мали працювати на її користь як особисті джерела інформації. Ці особи повинні були відповідати таким критеріям: мати спостережливість, хорошу пам'ять, самоконтроль, знати польські звичаї та польську мову, мати родинні зв'язки в Польщі, знати територію майбутньої діяльності, мати комуністичні переконання (як додатковий плюс) (Krzak, 2017: 20). Кандидати в агенти проходили навчання на спеціалізованих курсах з: історії комуністичного руху, польської мови, історії та географії Польщі, створення «легенд», вербування агентів, способів отримання інформації, складання нотаток та розвідувальних звітів (таємних записів), структури та озброєння Збройних Сил Польщі, адміністративних правил та законодавства, що діяло в Республіці Польщі (Krzak, 2017: 20).

Радянська розвідка вербувала агентів і резидентів, що діяли на території Польщі з усіх верств суспільства. Великим інтересом користувалися особи, які виявляли симпатію до комуністичного ладу та СРСР і водночас мали природний доступ до кадрів військових підрозділів (наприклад, були зайняті в підрозділах, таких як секретні канцелярії), мешкали поблизу або в безпосередньому сусідстві військових частин, фортифікаційних об'єктів, вузлів і важливих транспортних шляхів, а також працювали на промислових підприємствах, що виробляли обладнання для потреб збройних сил. Тому офіцери радянської розвідки, які допитували як втікачів, так і власних громадян, звертали увагу насамперед на родичів осіб, які працювали або служили у військових частинах, у Корпусі охорони кордону та поліції (Krzak, 2017: 21).

Як впливає з матеріалів, вилучених польською поліцією та контррозвідкою, після розбиття шпигунських мереж або комуністичних осередків особливим інтересом радянської розвідки користувалися професійні унтер-офіцери, які працювали в канцеляріях та адміністрації і мали доступ до секретних документів (Krzak, 2017: 21).

Починаючи з середини 1930-х років, внутрішньополітична обстановка в Радянському Союзі різко загострилася, що було зумовлено активною боротьбою сталінського режиму з опозиційними силами, масштабними кампаніями терору, які

обґрунтовувалися потребою захисту держави від шпигунства, капіталістичних впливів та «шкідництва». У цьому контексті радянська сторона постійно посилювала охорону своїх кордонів, збільшуючи кількість застав і прикордонних патрулів, а також удосконалюючи технічне оснащення. Зокрема, прикордонна зона вздовж Волинського воєводства була обладнана парканами та колючим дротом, що слугували додатковим бар'єром безпеки (Бортник, 2015: 126).

Спостерігалось поступове скорочення числа осіб, які нелегально перетинали кордон. Якщо в 1935 році загальна кількість втеч із Волинського воєводства становила 86 осіб, то у 1936 році цей показник знизився до 65, а в 1937 році – до 33. Таким чином, обсяг незаконних перетинів кордону між Польщею та СРСР на території Волинського воєводства загалом зменшився приблизно на половину (Коцан, 2019: 74).

Разом із тим у 1934–1936 рр. контррозвідка КОП спостерігала на польсько-радянському кордоні появу нового явища: нелегальної еміграції чехів до Польщі. Легкість перетину польсько-чехословацького кордону (охоронюваного Прикордонною вартою) призвела до того, що до зони охорони КОП під виглядом пошуку роботи потрапляли особи чеської національності, які насправді були радянськими агентами (Ochał, 2019: 27). Зокрема, оцінкою керівництва розвідки КОП, за цією несподіваною чеською міграцією стояв радянський Розвідділ, замаскований під офіційні військові місії, що діяли в Чехословаччині. Шлях до польсько-радянського кордону з південної частини Польщі міг бути альтернативним маршрутом для радянських шпигунів, які могли діяти відносно безпечно (унікаючи перетину кордону) (Ochał, 2019: 28).

Ситуація на південно-східному кордоні Другої Речі Посполитої залишалася напруженою протягом другої половини 1930-х років. Тернопільське та Волинське воєводства стали основними осередками нелегальної міграції та активної діяльності радянських спецслужб, які прагнули сформувати агентурні мережі для збору розвідданих про розташування військових підрозділів і прикордонних служб сусідньої держави. Крім того, у першій половині 1934 року, відразу після скасування тотальної блокади кордону, помітно зросла кількість радянських селян, які нелегально переходили Збруч у пошуках кращого життя. Внаслідок цієї активної міграції та розвідувальної активності радянської сторони, у звітах КОП все частіше з'являлися підозри про те, що нелегальні мігранти або ті, хто раніше незаконно перетнув кордон,

можуть бути задіяні в шпигунській діяльності на користь Радянської Росії (Гуменний, 2021: 163).

Починаючи з середини 1930-х років, рівень нелегального перетину кордону між СРСР і Другою Річчю Посполитою значно знизився. У цей період радянська розвідка припинила практику «масових провокацій втеч» із польських прикордонних регіонів Віленщини, Новогрудщини, Полісся та Волині, що діяла з початку 1930-х років, і зосередила свої зусилля на території Поділля (Коцан, 2019: 74). Основну частину справ, пов'язаних із діяльністю радянської розвідки, розслідували співробітники розвідувального підрозділу КОП № 9 «Чортків». Офіцери контррозвідки Корпусу охорони прикордоння визнавали, що хоча інтенсивність шпигунської активності з боку Радянського Союзу знизилася, водночас значно зросла якість виявлених розвідувальних завдань, зокрема у частині ретельного підбору агентурного складу (Ochał, 2019: 35).

За висновком керівника розвідки КОП майора Т. Скіндера, ймовірною причиною таких змін слугували тодішні радянсько-чехословацькі відносини, які стимулювали прагнення Радянського Союзу встановити спільний кордон із обома державами. Існувала висока ймовірність того, що у військових планах Червоної армії передбачалося шляхом захоплення Поділля та так званої Східної Малопольщі розірвати зв'язок між Другою Річчю Посполитою і її союзником Румунією, що мало на меті паралізувати їхню співпрацю та взаємодопомогу. Реалізація цього маневру відкривала б Радянському Союзу і Чехословаччині можливість встановити оперативні й стратегічні контакти (Ochał, 2019: 35).

Щодо антипольської пропагандистської діяльності, варто зазначити, що на території Борщівського повіту Тернопільського воєводства фіксували випадки появи агітаційних матеріалів, ймовірно переправлених із Радянського Союзу: «Почитай і передай другому. Українська молодь ставай до змагань з ворогом України, на звук сурми усі до бою» (Гуменний, 2021: 163).

Найвищий рівень активності «радянських шпигунів» – такою категорією, під якою нелегальні мігранти згадуються у поточних і судових документах польської сторони – постійно реєстрували в районах залізничних мостів через річку Збруч, зокрема біля містечка Підволочиськ у Скалатському повіті та Гусятин у Копичинецькому повіті Тернопільського воєводства (Гуменний, 2021: 163).

У другій половині 1930-х років поширеним явищем стали так звані «особові переправи». Так,

у 1935 році розвідувальними підрозділами КОП було ліквідовано 11 таких переправ на кордоні з Радянським Союзом, з яких 4 організовувалися з політичних мотивів, а 7 – з економічних, зокрема для пошуку роботи та кращих заробітків. Вартість переправи однієї людини коливалася від 25 до 250 злотих – суми, яка на той час вважалася значною. Основними організаторами цих операцій, так званими «махерами», зазвичай були особи, що походили не з прикордонних воєводств, а діяли у великих містах – Варшаві, Лодзі, Гродно, Вільно, Любліні, а іноді й у Рівному (Коцан, 2019: 74).

Діяльність Корпусу охорони прикордоння з попередження та припинення організації особових переправ проводилася у тісній взаємодії з державною поліцією (Коцан, 2019: 75). Під час наради повітових комендантів державної поліції Волинського воєводства, що відбулася у Луцьку 16–17 квітня 1937 року, керівник розвідувального представництва КОП № 8 капітан Грабовський наголосив на важливості тісної співпраці між підрозділами Корпусу охорони прикордоння на Волині та поліцією, особливо в прикордонних повітах. У зв'язку з цим воєводський комендант поліції звернувся до повітових комендантів із закликом підтримувати «найкращі службові відносини» з органами розвідки. Окрім того, керівник суспільно-політичного відділу воєводського управління К. Заячковський, обговорюючи питання охорони державного кордону, наголошував на необхідності «тісної та гармонійної» взаємодії згаданих структур і зазначав: «Органи поліції матимуть цілий ряд завдань у справі охорони кордону. Мова де про очищення прикордонної смуги та цілого кордону від злочинних та шкідливих для безпеки держави елементів. Органи поліції повинні також ефективно використовувати дозвіл для перевірки особистих документів осіб, які знаходилися на терені прикордонної смуги, і в разі відсутності таких документів ... поводитися із ними, відповідно до інструкції» (Бортник, 2015: 118).

Р. Коцан наголошує, що Втечі з Радянського Союзу не визнавалися у Другій Речі Посполитій як політична еміграція, і такі особи не мали права на отримання притулку. Навпаки, до них застосовувалися всі дозволені заходи покарання з максимальною жорсткістю. Дозвіл на перебування в Польщі надавався лише тим втікачам і дезертирам із СРСР, до яких позитивне ставлення проявляли органи військової розвідки, зокрема розвідувальні підрозділи КОП. Усі інші, після відбуття покарання, підлягали депортації назад до Радянського Союзу (Коцан, 2019: 74).

Зокрема, польська влада дотримувалася позиції, що надання дозволів на проживання втікачам

у прикордонних повітах є неприпустимим. Виняток становили лише ті особи, які мали родичів у прикордонній зоні та планували оселитися разом із ними, за умови відсутності заперечень з боку розвідувального представництва КОП (Коцан, 2019: 74).

За С. Гуменним, період з 1934 по 1937 рік характеризується як час інтенсивної диверсійно-розвідувальної та шпигунської активності радянської сторони на території, зокрема, Тернопільського воєводства, за оцінкою функціонерів КОП. «Шпигунська лихоманка» на державному кордоні посилювалася: дедалі більше нелегальних мігрантів підозрювали у діяльності на користь Радянського Союзу (Гуменний, 2021: 164).

Саме в цей період було підтверджено факт тісної взаємодії розвідки Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) – яке згодом трансформувалося у Головне управління державної безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР (прим. А. Щеглов) – з Комінтерном. Аналіз численних ліквідованих шпигунських мереж показав, що як співробітники розвідувальних органів, так і комуністичні активісти використовували відповідні пункти та бази для перекидання агентів, які діяли в безпосередній близькості до східного кордону (Бортник, 2015: 125).

У цьому контексті польський дослідник К. Самбор наголошує, що Комуністична партія Польщі (КПП) та її сателіти підготували ґрунт для створення резидентур розвідки СРСР. Крім того, цей апарат надав радянським спецслужбам власні кур'єрські мережі для зв'язку між розвідувальним центром, агентурою та резидентурою (Sambor, 2023: 161–162).

Більше того, навіть після того, як що Комінтерн розпустив у серпні 1938 р. Комуністичну партію Польщі, за даними польської військової контррозвідки т. зв. партійні ядра продовжували свою розвідувальну та деструктивну діяльність на користь СРСР. При цьому Комуністична інтернаціонал не відмовилася від використання у своїх інтересах автономних автономних структур КПП, тобто Комуністичної партії Західної Білорусі (КПЗБ) та Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) (Sambor, 2023: 163).

На початку 30-х років загроза з боку радянської розвідки була різною в різних регіонах Польщі. Особливо інтенсивною вона була в східних і центральних воєводствах. У 1932 р. контррозвідка КОП розслідувала 116 шпигунських справ, в яких було задіяно 247 шпигунів. Наступного року було зафіксовано 92 справи. Загалом у 1933 р. було затримано 195 осіб, підозрюваних у роботі на радянську розвідку (Kozłowski, 2016: 264–265).

Кількість осіб, затриманих Корпусом охорони прикордоння за підозрою у диверсійно-розвідувальній діяльності, трималася на відносно високому рівні, поступово знижуючись у міру посилення контролю на кордоні: у 1934 році – 232 особи, у 1935 – 163, у 1936 – 131, а у 1937 – 39. Хоча частина звинувачень у шпигунстві серед біженців могла бути перебільшеною, у ряді випадків наявні достатні докази їхньої співпраці зі спецслужбами. Зокрема, контрабандист Е. Фелгож, який фігурував як власник магазину з продажу тканин («мануфактури») і займався незаконним «пачкуванням» товарів із СРСР, виявився також інформатором, що передавав радянській стороні відомості про переміщення та розташування польських військових частин (Гуменний, 2021: 164–165).

Аналіз діяльності розвідувальних представництв КОП № 7 «Сарни» та № 8 «Рівне» у період 1933–1937 років дозволяє Л. Бортник констатувати, що найбільша кількість осіб, затриманих за шпигунство, припадає на 1934 рік, а найменша – на 1935-й. При цьому на території відповідальності розвідпредставництва «Сарни» число затриманих злочинців було майже вдвічі більшим, що зумовлено специфікою прикордонної зони – її заболоченістю та лісистістю, що значно полегшувало незаконне перетинання кордону особами, зацікавленими у шпигунській діяльності на території волинського прикордоння. Щодо етнічного складу затриманих, слід відзначити, що серед них переважали українці, хоча також було багато поляків (Бортник, 2015: 125).

Крім того, на території розвідувального представництва № 7 «Сарни» помітною була активність білоруських шпигунів, що пояснюється близькістю цієї ділянки до їхніх етнічних земель. Натомість у зоні відповідальності розвідпредставництва № 8 «Рівне» ситуація була протилежною. Що ж до єврейського населення, їхня участь у шпигунській діяльності в обох підрозділах КОП була незначною (Бортник, 2015: 125–126).

«Лояльні» до Радянського Союзу представники місцевого населення ставали потенційними агентами радянської розвідки, завербованими для проведення диверсійних, саботажних та шпигунських операцій на території Польщі. Для їхньої підготовки активно застосовувалися новітні методики, зокрема так звана «система планованого монтажу диверсій». Підвищення ефективності радянських спецслужб призвело до того, що у 1935 році КОП виявив і ліквідував лише 87 випадків шпигунської діяльності, тоді як у 1934 році цей показник становив 118. У 1937 році кількість знешкоджених

радянських агентів знизилася до 39 (Бортник, 2015: 127).

Водночас результати роботи розвідки КОП у низці інших спеціальних операцій були досить ефективними. Так, у 1935 році підрозділи Корпусу ліквідували 100 випадків політичної розвідки в Луцьку; 113 випадків теренової розвідки, пов'язаної з нелегальним збором інформації у Рівному; 104 випадки – у Бобрині; а також 103 випадки вербування льотчиків в Острозі (Бортник, 2015: 127).

Щодо нових напрямків радянської розвідувальної діяльності, то варто відзначити, що саме всередині 30-х рр. XX ст. відбувся інтенсивний розвиток радіорозвідки. До неї направляли найкращих радянських агентів військової розвідки через використання складного обладнання та дотримання спеціальних правил конспірації. До співпраці залучали осіб, які були членами комуністичної партії та мали відповідну підготовку в галузі радіотехніки, набуту під час військової служби. Серед польських громадян вербували насамперед резервістів старших років, оскільки існувала невелика ймовірність їх призову на військову службу в разі спалаху збройного конфлікту, що гарантувало радянській розвідці безперервність роботи. Кандидат в агенти радіорозвідки підписував анкету, зобов'язання про співпрацю, подавав чотири фотографії та отримував псевдонім. Він також заповнював так звану малу анкету (в чотирьох примірниках), яка містила особисті дані членів сім'ї, майновий стан та наявні навички. Крім теоретичної та практичної підготовки, агенти проходили спеціалізовані заняття з основ електроніки та радіотехніки, конструкції передавального та приймального обладнання, процесу передачі та прийому радіодепеш, алфавіту Морзе, конструкції шифрів та шифрування, допоміжного обладнання, функціонування радіорезидентур, дій на випадок війни (Kozłowski, 2016: 31).

У зв'язку з цим зросла кількість випадків встановлення радянськими розвідниками на території Польщі короткохвильових радіостанцій для передачі інформації, якими не диспонував КОП (Бортник, 2015: 129–130).

Зокрема, в 1934 р. вже згаданий майор Скіндер оцінював, що органи КОП через повну відсутність технічних засобів (тобто радіопеленгації) не були готові до боротьби з ним. Тому випадки виявлення та ліквідації розвідкою КОП радіорозвідувальних заходів із застосуванням традиційних методів контррозвідки (тобто стеження та спостереження) слід розглядати як випадковий успіх. При цьому слід пам'ятати, що в попередній період діяльності

прикордонної контррозвідки відправною точкою більшості ліквідованих шпигунських акцій було затримання на кордоні кур'єра іноземної розвідки та проведення щодо нього розслідування (Ochał, 2019: 28).

Завдяки використанню радіопередавачів як засобів зв'язку, що замінювали кур'єрів (або зменшували їх рух), значно обмежилися можливості дістатися до радянських шпигунів, розміщених на прикордонні, та заарештувати їх. Як встановила розвідка, в 1936 році контакти кур'єрів з радіорезидентами на польській території обмежувалися одним-двома на рік, під час яких передавалися фінансові кошти та завдання на тривалий час. Таким чином, їхня діяльність ставала важкою для виявлення польською контррозвідкою. Також збільшилася глибина радянської розвідки: вона вийшла за межі зони дії КОП (Ochał, 2019: 28).

У 1937 р. під час ліквідації радянського радіорозвідувального заходу було отримано додаткову інформацію: агенти, які отримували недостатні розвідувальні результати через слабку підготовку, були викликані до Радянського Союзу на курси підвищення кваліфікації. Керівництво розвідки КОП звертало увагу, що резиденти були найважливішими особами в розвідувальних мережах, тому їхні московські куратори не шкодували часу, грошей і зусиль на їх належну підготовку та правильне розміщення в районі діяльності (Ochał, 2019: 30).

На завершення, критично оцінюючи твердження сучасних російських авторів, польський

історик А. Кжак визнає, що розвідка західних військових округів Червоної армії значно обмежила свою діяльність у зв'язку з масовими арештами в 1937–1939 рр. (головна хвиля репресій), але втрати серед агентури були незначними. Тому вже на початку 1940 року розпочалася реактивація резидентур на територіях, окупованих Третім Рейхом та розбудова радянського розвідувального апарату в Румунії, Болгарії та Югославії (Krzak, 2017: 27), що варто окремого дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна стверджувати, як про певне зменшення радянської розвідувально-шпигунської діяльності в прикордонних повітах Волинського й Тернопільського воєводств Другої Речі Посполитої через власні кадрові втрати періоду масових репресій 1936–1938 рр., так зміну арсеналу засобів на користь технічного досконаліших, призначених для розвідувальної діяльності в центральних районах Польщі, що свідчило про існування у вищого політичного й військового керівництва СРСР агресивних планів проти Польської держави в середньостроковій перспективі. Цікавими напрямом подальших студій може стати дослідження характеру, масштабів й наслідків впливу спецслужб Радянського Союзу та агентів Комінтерну на внутрішньополітичну ситуації у південно-східних воєводствах Польської держав в період загострення міжнародних відносин у кінця 1938 – початку 1939 рр. навколо Карпатської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортник Л. *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.*: дис... на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2015. 284 с.
2. Гуменний С. *Незаконні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.*: дис... на здобуття наук. ступ. докт. філософ.: спеціальність 032 «Історія та археологія». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 249 с.
3. Коцан Р. Порушення режиму радянсько-польського кордону та боротьба з ним у міжвоєнний період (1921–1939 роки). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці, 2019. Т. 39. С. 68–78. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.39.68-78>
4. Коцан Р. *Радянсько-польський кордон у 1921–1939 роках: формування та функціонування*. Луцьк: Вежа Друк, 2018. 380 с.
5. Jabłonowski M. Działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. *Wywiad i kontrwywiad II Rzeczypospolitej wobec groźby wybuchu wojny w 1939 r.* Katowice–Warszawa, 2020. S. 105–120.
6. Kozłowski P. Ochrona kontrwywiadowcza realizowana przez Straż Graniczną na południowym odcinku granicy państwa w latach 1935–1939. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. IV. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2017. S. 117–132.
7. Kozłowski P. Wywiad wojskowo-polityczny prowadzony przez służbę informacyjną Straży Granicznej na południowej granicy państwa (1935–1939). *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*. T. 3. Szczecin, 2016. S. 263–288.
8. Krzak A. Metody i formy pracy operacyjnej radzieckiego wywiadu wykorzystywane przeciw II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 w ocenach i informacjach Wydziału IIb oraz jednostek terenowych kontrwywiadu wojskowego. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. IV. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2017. S. 13–28.
9. Ochał A. Zmagania wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939) z radzieckim radiowywiadem. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. V., cz. 2. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2019. S. 224–244.

10. Sambor K. Działalność operacyjna radzieckich służb specjalnych oraz III Międzynarodówki, w tym Komunistycznej Partii Polski, przeciwko II Rzeczypospolitej w międzywojniu – krótki zarys problemu. *Res Polticae*. 2023. T. 15. S. 141–168.

REFERENCES

1. Bortnyk L. (2015). *Korpus okhorony prykordonnia na Volyni u 1924–1939 rr.* [The Border protection corps in Volynia, 1924–1939]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Lutsk: Skhidnoievropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. 284 s. [in Ukrainian].
2. Humennyi S. (2021). *Nelehalni mihratsiini protsesy na polsko-radianskomu kordonu (v administratyvnykh mezhakh USSR/URSR) u 1921–1939 rr.* [Illegal migration processes on the polish-soviet border (within the administrative boundaries of the USSR/USSR), 1921–1939]: dys... na zdobuttia nauk. stup. dokt. filosof.: spetsialnist 032 «Istoriia ta arkhеolohiia». Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 249 s. [in Ukrainian].
3. Kotsan R. Porushennia rezhymu radiansko-polskoho kordonu ta borotba z nym u mizhvoiennyi period (1921–1939 roky) [Violations of the Soviet-Polish Border Regime and the Struggle Against Them in the Interwar Period (1921–1939)]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. Chernivtsi, 2019. T. 39. S. 68–78. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.39.68-78> [in Ukrainian].
4. Kotsan R. (2018). *Radiansko-polskyi kordon u 1921–1939 rokakh: formuvannia ta funktsionuvannia* [The soviet-polish border, 1921–1939: formation and functioning]. Lutsk: Vezha Druk. 380 s. [in Ukrainian].
5. Jabłonowski M. Działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej [The Activities of the Border Protection Corps in the Period Preceding the Outbreak of World War II]. *Wywiad i kontrwywiad II Rzeczypospolitej wobec groźby wybuchu wojny w 1939 r.* Katowice–Warszawa, 2020. S. 105–120 [in Polish].
6. Kozłowski P. Ochrona kontrwywiadowcza realizowana przez Straż Graniczną na południowym odcinku granicy państwa w latach 1935–1939 [Counterintelligence Protection Carried Out by the Border Guard on the Southern Section of the State Border in 1935–1939]. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. IV. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2017. S. 117–132 [in Polish].
7. Kozłowski P. Wywiad wojskowo-polityczny prowadzony przez służbę informacyjną Straży Granicznej na południowej granicy państwa (1935–1939) [Military and Political Intelligence Conducted by the Information Service of the Border Guard on the Southern State Border (1935–1939)]. *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*. T. 3. Szczecin, 2016. S. 263–288 [in Polish].
8. Krzak A. Metody i formy pracy operacyjnej radzieckiego wywiadu wykorzystywane przeciw II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 w ocenach i informacjach Wydziału IIb oraz jednostek terenowych kontrwywiadu wojskowego [Methods and Forms of Operational Work Used by Soviet Intelligence Against the Second Polish Republic in the Years 1921–1939, According to the Assessments and Reports of Section IIb and Local Military Counterintelligence Units]. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. IV. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2017. S. 13–28 [in Polish].
9. Ochał A. Zmagania wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939) z radzieckim radiowywiadem [The Struggle of the Border Protection Corps Intelligence (1924–1939) Against Soviet Radio Intelligence]. *Kontrwywiad II RP (1914), 1918–1945, (1948)*. T. V, cz. 2. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego «Grota», 2019. S. 224–244 [in Polish].
10. Sambor K. Działalność operacyjna radzieckich służb specjalnych oraz III Międzynarodówki, w tym Komunistycznej Partii Polski, przeciwko II Rzeczypospolitej w międzywojniu – krótki zarys problemu [The operational activities of the Soviet special services and the Third International, including the Polish Communist Party, against the Second Polish Republic in the interwar period – a brief outline of the problem]. *Res Polticae*. 2023. T. 15. S. 141–168 [in Polish].